

Šefik Bešliagić

POVODOM DOLASKA GROFA TISZE U SARAJEVO
1918. GODINE
(i rasprave dr. Č. Truhelke)

Prikupljajući građu o aktivnostima dr. Čire Truhelke na istraživanju, proučavanju i zaštiti kulturne baštine naroda Bosne i Hercegovine, posebno u oblasti stećaka, imao sam u nekoliko proteklih godina veze s Agatom Truhelkom, kćerkom i jedinim živim nasljednikom Čire Truhelke, koja je dosta osamljeno živjela u Zagrebu. Kako je 1980. god. i Agata umrla (imala je 88 godina), usahlo je porodično stablo Čire Truhelke.

Jednom prilikom 1977. god. Agata Truhelka mi je, između ostaloga, pričala kako je njen otac u Sarajevu 1918. godine, na molbu tadašnjeg austro-ugarskog Zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine generala Stjepana Sarkotića, neposredno pred dolazak uglednog mađarskog političara i državnika grofa Ištvana Tisze u Sarajevo, napisao jednu radnju iz istorije Slavonije u kojoj se raspravlja pitanje odnosa toga područja i Hrvatske države, a koja je, sticajem okolnosti, ostala nepublikovana. Tada mi je Agata pokazala navedenu radnju. Bila je napisana na njemačkom jeziku (prekucana na pisačkoj mašini) pod naslovom »ÜBER DIE ZUGEHÖRIGKEIT DER UNTERSLOWONISCHEN KOMITATE«. U Napomeni na kraju radnje, autor je na našem jeziku naveo da je tu radnju napisao po želji Zemaljskog poglavara Sarkotića i da ju je predao 20. septembra 1918. god. U daljem našem razgovoru tim povodom, Agata Truhelka mi je darovala tu očevu radnju i ovlasila me da je mogu upotrijebiti kako budem našao za shodno ili da objavim kada i kako budem sam odlučio.

Dolaskom u Sarajevo, odmah nakon toga susreta 1977. godine, dogovorno s Ljubom Jandrićem, direktorom Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu, ja sam navedenu radnju pohranio u tome Zavodu, s tim što sam je prije toga fotokopirao u dva primjerka, od kojih sam jedan primjerak poslao tada još živjoj Agati Truhelki u Zagreb, a jedan zadržao za sebe. Radnju je, osim toga, uz finansijsku pomoć Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH, preveo na naš jezik Zdravko Horvat iz Sarajeva.

U objavljenoj bibliografiji Čire Truhelke i literaturi koja o njemu govori, ova radnja nije nigdje navedena. Međutim, sâm je Čiro Truhelka, neposredno pred svoju smrt, o tome dao podatke. Na jednom mjestu svoje knjige »Uspomene jednog pionira«, koja je objavljenja u Zagrebu 1942. godine, on navodi da ga je u maju 1918. god. pozvao general Sarkotić i tražio od njega da »strogo objektivno« napiše »stručnu informaciju o odnosu Sri-

jema prema Hrvatskoj u prošlosti«, iz koje bi se vidjelo »da li Mađari imaju ikakvih opravdanih aspiracija na taj dio hrvatskog kraja.«¹

Iz ovih navoda Ćire Truhelke i onih u Napomeni na kraju njegovog rukopisa, uočava se izvjestan nesklad u odnosu na vrijeme pisanja radnje. U »Uspomienama...« on kaže da je to bilo u maju 1918. godine, a u Napomeni rukopisa kaže da je radnja bila žurna, da ju je napisao za tri dana i da ju je predao Sarkotiću 20. septembra 1918. god. Kako je poznato, Tisza je doputovao u Sarajevo 20. septembra 1918. god. Ćiro Truhelka je mogao nehotimično pogriješiti navodeći maj umjesto septembra 1918. god. U vezi s tim, napominjem da se, prema službenim prijedlozima generala Sarkotića, Tiszina posjeta Bosni i Hercegovini mogla očekivati još od 1915. god. ili nešto kasnije, pa da je još tada moglo biti govora o potrebi pisanja ovakve stručne radnje.

Konsultujući se s našim poznatim nadležnim historiografima, došao sam do uvjerenja da bi ovu Truhelkinu radnju trebalo objaviti u odgovarajućem stručnom časopisu, uz uvodne napomene iz kojih bi se vidjela njena sudbina do objavljivanja i uz kraći tekst koji bi čitaocu podsjetio na prilike pred kraj Prvog svjetskog rata, koje su uslovile dolazak grofa Tisze u Sarajevo i pisanje ove rasprave Ćire Truhelke, što ovom prilikom i činim.

Evo najprije nekoliko podataka o životu i radu autora ove radnje:

Ćiro Truhelka je rođen u Osijeku 2. II. 1865. god. Osnovnu školu je pohađao u Osijeku, a gimnaziju u Osijeku i Zagrebu. Studirao je historiju i arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kome je diplomirao, a odmah potom i doktorirao, 1885. god. Na prijedlog svoga profesora Isidora Kršnjavija, a odlukom austrougarskog ministra za Bosnu i Hercegovinu Benjamina Kallay-a, postavljen je slijedeće godine za prvog kustosa Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Kako je poznato, Zemaljski muzej BiH u Sarajevu osnovan je i otvoren 1888. god. U pripremama za njegovo osnivanje, kao i kasnije na poslovima organizacije i afirmacije te najstarije bosanskohercegovačke naučne ustanove, Truhelka je učinio mnogo. Radeći u Zemaljskom muzeju, obavljajući dužnost kustosa, zatim direktora i glavnog urednika Glasnika Zemaljskog muzeja, baveći se istraživanjima u nekoliko muzejskih disciplina, on je ostao u Bosni sve do 1922. godine, kada je ubrzo nakon penzionisanja preselio u Osijek. Nakon toga je, između 1925. i 1931. godine, bio profesor arheologije na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Umro je u Zagrebu 1942. godine.

Ćiro Truhelka se dosta bavio naučno-istraživačkim radom u oblasti prahistorijske, antičke i srednjovjekovne arheologije u Bosni i Hercegovini, posebno sojeničkim naseljima u Donjoj Dolini, ilirskim gomilama na Glasincu i starim bosanskohercegovačkim utvrđenim gradovima. Vidna su i njegova nastojanja u oblasti etnologije, numizmatike i ćiriličke epigrafike. Duže vremena je proveo u proučavanju arhivskih materijala, iz čega su proizašle njegove brojne historijske studije koje se odnose na pitanja srednjovjekovne Bosne, kao i na neka pitanja iz turskog perioda. Iz toga domena su i njegove dobro poznate studije: Testamenat Gosta Radina, i monografija o Gazi Husrefbegu.

Ćiro Truhelka se posebno istakao u obradi stećaka, posebno njihovih ćiriličkih natpisa, i tu je njegov pionirski doprinos zaista velik.

Ovaj naučni radnik, jedan od prvih u Bosni i Hercegovini, objavio je 24 posebne knjige i oko 200 drugih naučnih i stručnih radova iz oblasti kojima se bavio.²

*
*   *
*

Još nije sasvim utvrđeno zašto je u septembru 1918. godine došlo do dolasa grofa Ištvana Tisze u Sarajevo, odnosno do njegovog kružnog putovanja u Hrvatsku, Dalmaciju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Slavoniju, na čijem itinereru je Sarajevo bila samo jedna, ali, kako po svemu izgleda, njegova najvažnija etapa. Moglo bi se postaviti nekoliko pitanja, kao npr.: da li je to Tiszino putovanje bilo motivirano potrebom rješavanja nekih aktuelnih pitanja Austro-Ugarske monarhije, ili pitanja za čije je rješenje bila prvenstveno zainteresovana Mađarska; da li je putovanje uslijedilo po nalogu cara Karla, ili je ono inicijativa Mađarske vlade i samoga Tisze; što je njegova prava misija; da nisu tu u pitanju neke zakulisne stvari itd.?

Putovanje je palo u vrijeme pred skori završetak prvog svjetskog rata, kada se, prema situaciji na frontovima, općenito moglo pretpostaviti da će Centralne sile izgubiti rat i da se Austro-Ugarska monarhija kao državna tvorevina neće moći održati. Austrougarski političari su, međutim, živjeli u iluziji da će se rat završiti u njihovu korist. Slavenski narodi u Austro-Ugarskom carstvu su se već odavno osjećali kao potčinjeni i obespravljeni. Slovenci, Hrvati i Srbi su zbog takvog stanja u više navrata istupali sa zahtjevom o novoj organizaciji Monarhije na federativnom principu, i u vezi s tim, na stvaranju jedinstvene jugoslavenske države u okviru Monarhije. U tome pogledu je od velikog značaja bila Majska deklaracija poslanika Jugoslavenskog kluba u Bečkom carevinskom vijeću iz 1917. god.³ U Austro-Ugarskoj monarhiji je sve više dolazilo do izražaja nezadovoljstvo naroda s društvenim stanjem, koje je pod uticajem Ruske oktobarske revolucije poprimilo velike razmjere društveno-političkih i nacionalnih previranja. Jugoslavenski narodi se više ne zadovoljavaju stvaranjem federalne jedinice u okviru Monarhije, nego traže oslobođenje ispod austrougarskog jarma i ujedinjenje u svoju samostalnu i slobodnu državnu zajednicu. Posebno je teško stanje bilo u Bosni i Hercegovini, gdje je carskim dekretom od 6. februara 1915. god. raspušten Bosanskohercegovački zemaljski sabor, gdje je ne samo onemogućeno djelovanje političkih stranaka, nego gdje su preduzimana najsvirepija proganjanja stanovništva, naročito Srba — interniranja, uzimanja talaca, inscenirani »veleizdajnički« sudski procesi, itd.

Nakon svrgavanja generala Oskara Potioreka, zbog neuspjeha u ratu sa Srbijom, početkom 1915. godine, mjesto šefa austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini preuzeo je generalpukovnik, baron, Stjepan Sarkotić koji je uz to imenovan i glavnokomandujućim generalom XV i XVI korpusa austrougarske vojske stacionirane na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije. Na toj dužnosti Sarkotić se ubrzo istakao po svojoj slijepoj odanosti Monarhiji i po svom apsolutističkom upravljanju, posebno po preduzimanju drakonskih mjera prema srpskom stanovništvu.⁴

U Austro-Ugarskoj carevini je u toku prvog svjetskog rata veoma aktuelizirano pitanje odnosa prema jugoslavenskim narodima. Za razliku od cara Franje Josipa, koji je uporno zadržavao dualistički sistem Monarhije, zasnovan na Austrougarskoj nagodbi iz 1867. godine, car Karlo je, pritisnut

sve težom situacijom u zemlji, pokazivao izvjesno razumijevanje za rješenje Jugoslavenskog pitanja u smislu političke koncepcije o trijalističkoj organizaciji Monarhije, tako da se uz Austriju i Mađarsku, stvori treće tijelo — Jugoslavenska država koja bi obuhvatila Sloveniju, Istru, Hrvatsku, Dalmaciju, Slavoniju i Bosnu i Hercegovinu.⁵

Uz opštejugoslavensko pitanje postojalo je važno i teško pitanje državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine. General Sarkotić se zalagao za trijalističko rješenje Jugoslavenskog pitanja, s tim da se Bosna i Hercegovina priključi Velikoj Hrvatskoj.⁶ Za rješenje državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine najviše interesa je pokazivala Mađarska. Na sjednici Mađarske vlade 2. oktobra 1915. god. usvojen je plan grofa Tisze o priključenju Bosne i Hercegovine i Dalmacije Mađarskoj. Što se Dalmacije tiče, Mađari su smatrali da je to samo pitanje njihove interne prakse u okviru Ugarskohrvatske nagodbe iz 1868. godine, dok je pitanje Bosne i Hercegovine bilo drugačijeg karaktera, kompleksnije i daleko teže, jer se, pored ostaloga, radilo i o interesu Austrije. Na pomenutoj sjednici Mađarske vlade rečeno je, između ostaloga, da je priključenje Bosne i Hercegovine zemljama krune sv. Stjepana isključivo »istorijsko pravo« Mađarske i da se u tome slučaju radi o »najkrupnijem i najznačajnijem pitanju sadašnjosti, ali još više budućnosti mađarske nacije.⁷ Mađari su živjeli u uvjerenju da je većina stanovništva Bosne i Hercegovine bila raspoložena za priključenje Mađarskoj, ali stvarno stanje nije bilo takvo.⁸

Potrebno je istaći postojanje još jednog važnog političkog faktora. U toku rata pojavilo se i postepeno postajalo sve važnije i aktuelnije pitanje oslobođenja jugoslavenskih naroda ispod austrougarskog jarma, a onda i njihovog ujedinjenja u jedinstvenu državu zajedno sa narodima Srbije i Crne Gore. U tome pogledu je izvjesnu ulogu odigrala Izjava Srpske kraljevske vlade u Narodnoj skupštini u Nišu 7. decembra 1914. god. o borbi srpskog naroda »za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca.⁹« Od velikog značaja je bilo osnivanje Jugoslavenskog odbora krajem 1914. godine, a potom i njegovo djelovanje, kao predstavnika Srba, Hrvata i Slovenaca koji su živjeli u Austrougarskoj monarhiji. Ogroman utjecaj je imala Krfska deklaracija od 20. jula 1917. godine predstavnika Kraljevine Srbije i Jugoslavenskog odbora, koja je utvrdila program i osnovna načela ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca i organizacije njihove zajedničke države.¹⁰

Kako se rat približavao svome kraju, društveno-politička previranja su postajala sve snažnija i sve izrazitija, opće stanje u Austrougarskoj carevini je već poprimilo znakove agonije. U preduzimanju mjera za rješavanje gorućih pitanja i spašavanja Monarhije osjećali su se različiti interesi i rivaliteti dualističkih partnera. Mađarska je intenzivirala svoje akcije oko rješavanja državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na liniji svog ranije utvrđenog projekta.

U toku 1918. godine, naročito ujesen te godine, bili su još izrazitiji znakovi raspadanja Habsburške monarhije i stvaranja nacionalnih država na njenim ruševinama. Jugoslavenske političke grupacije su vrlo aktivne. Iako su neke od njih, kao Stranka prava u Hrvatskoj i Klerikalna grupa nadbiskupa Štadlera u Bosni i dalje stajale na stanovištu trijalističkog načina rješavanja Jugoslavenskog pitanja, većina građanskih političkih partija i po-

kreta se izjašnjavala za potpunu emancipaciju od Monarhije i za stvaranje samostalne jugoslavenske države na bazi narodnog samoopredjeljenja.¹¹ Takav stav je izražen, na primjer, na skupu jugoslavenskih političara u Zagrebu u martu 1918. god.¹² U znaku posljednjeg pokušaja spašavanja Austro-ugarskog carstva, a i izvjesnog zadovoljavanja mađarskih interesa u rješavanju državopravnog položaja Bosne i Hercegovine, Sarkotić se zalagao za formiranje Velike Hrvatske u kojoj bi, uz Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju, bila i Bosna i Hercegovina, u okviru Monarhije, ali u subdualističkoj vezi sa Mađarskom.¹³

U takvoj situaciji je došlo do Tiszinog putovanja. O potrebi da ovaj vodeći mađarski političar krene na to putovanje odlučeno je na sjednici Mađarske vlade 30. augusta 1918. god. Nije poznato da li se o tome rješavalo i u Beču, ali je očito da je caru Karlu to bilo poznato, jer je on lično naredio generalu Sarkotiću, koji je polovinom septembra, zbog bolesti svoje žene, bio u Badenu, da odmah otputuje u Sarajevo i dočeka Tiszu.¹⁴

Prema dosada objavljenim podacima, vidi se da je Tiszino putovanje trajalo od 15. do 24. septembra i da je proteklo kako slijedi:

Prvog dana, tj. 15. septembra Tisza je bio u Zagrebu, a potom u Hrvatskom Zagorju gdje je posjetio Sv. Ivan Zelinu, Mariju Bisticu, Marof i Martijanec, a onda i Varaždin.¹⁵ (Kroz Hrvatsku i dalje na čitavom putu Tiszu je pratio i služio mu kao tumač poručnik Nadasdy iz Generalštaba Zagrebačke vojne oblasti.¹⁶) Sutradan je Tiszin put vodio preko Karlovca, Slunja i Plitvičkih Jezera, u Gospić, gdje je, kako izgleda, prenoćio. Nema pouzdanih i podrobnih podataka kako je Tisza proveo vrijeme u Hrvatskoj i s kojim ličnostima se susreo. Kaže se da se svuda zadržao kratko i da je razgovarao sa funkcionerima vlasti. Misli se da se u Zagorju interesovao za raspoloženje pučanstva, za »Zeleni kadar« i za zalihe žitarica, te da su mu neke vođe Hrvatsko-srpske koalicije izrazile lojalnost prema Monarhiji.¹⁷ Iz Gospića Tisza je 17. septembra stigao u Zadar. Kakove je susrete tu imao zasada nije poznato. Slijedeće njegovo zadržavanje je bilo u Dubrovniku. Od Zadra do Dubrovnika, ne zadržavajući se u Splitu ni u drugim mjestima, putovao torpiljerkom »Triglav«. U Dubrovniku je 18. septembra imao sastanke sa predstavnicima vlasti i crkve, a onda i sa nekim građanskim političarima. Tako se sastao i sa Melkom Čingrijom, poslanikom u Bečkom parlamentu i članom Jugoslavenskog kluba. Iz Čingrijinih memoarskih zapisa vidi se da je Tisza izjavio da kao »mađarski političar« želi da ispita raspoloženje i mišljenje jugoslavenskih političara ne bi li se Jugoslavensko pitanje moglo riješiti »jednim kompromisom.«¹⁸ Taj kompromis Čingrija je vidio u odricanju prava Austrije na Bosnu i Hercegovinu i u pripojenju ove Mađarskoj, s tim da joj se kasnije pruži prilika da sama odluči hoće li se pripojiti i Hrvatskoj. Što se Slovenaca tiče, Čingrija je imao utisak da Tisza misli da se oni »prepuste« Nijemcima.¹⁹ Iz Dubrovnika je Tisza otputovao u Boku Kotorsku i na Cetinje, ali kako tamo nije našao austrougarskog guvernera Crne Gore grofa Clan Martinića, vratio se u Boku, gdje se u Zeleniki ukrcao u voz i već 19. septembra bio u Mostaru. U Mostaru je razgovarao sa predstavnicima vlasti i vjerskih zajednica, o čemu nema bližih podataka. Znadé se da se sastao i sa gradonačelnikom Mujagom Komadinom koji mu je rekao da je za autonomiju Bosne i Hercegovine, a da su mu ostali sagovornici saopštili da žele ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca putem narodnog samoopredjeljenja.²⁰

U Sarajevo je Tisza stigao vozom 20. septembra popodne, prilično umoran i neraspoložen. Dočekao ga je Zemaljski poglavar general Sarkotić. Odsjeo je u haremluku Konaka. U Sarajevu je Tisza ostao do 23. septembra popodne. U tome vremenu je primio mnoge političare (neke po dva puta) i predstavnike vlasti, a starješinama vjerskih zajednica je učinio posjetu. U njegovu čast pripređen je 21. septembra svečani ručak, sa zvanicama, 22. septembra naveče mu je u Herrenklubu mađarska kolonija priredila prijem, na kome je bilo i nekoliko uglednijih Muslimana, a 23. septembra prije podne Sarkotić mu je organizovao izlet automobilom prema Palama i Prači.²¹

Od muslimanskih političara Tisza je primio Safetbega Bašagića, predsjednika raspuštenog Zemaljskog sabora, dr. Mehmeda Spahu, sekretara Trgovačke komore, dr. Halidbega Hrasnicu, sarajevskog advokata i Šerifa Arnautovića, direktora Vakufa. Bašagić je bio dosljedan svom ranije izraženom stanovištu — prisajedinjenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, ili da Bosna i Hercegovina dobije autonomiju, Spaho i Hrasnica su zastupali stanovište da se pitanje Bosne i Hercegovine riješi u jugoslavenskom smislu, a Arnautović je ponovio svoje staro opredjeljenje — autonomija Bosne i Hercegovine koja bi se pripojila Mađarskoj.²²

Tisza se nije sastao sa nadbiskupom Josipom Štadlerom, vođom Klerikalne grupe bosanskohercegovačkih katolika, odnosno Hrvatske katoličke udruge, zbog toga što je ovaj tada bio u svom ljetnikovcu Filomeni kod Bosanskog Šamca, nego sa dvojicom njenih prvaka — advokatom dr. Ivom Pilarom i banskim nadsavjetnikom arhitektom Josipom Vančašem, koji su tražili ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom u okviru Monarhije, odnosno stvaranje Velike Hrvatske, bez aranžmana sa Mađarskom.²³

Tisza se sastao i sa nekoliko istaknutih srpskih i hrvatskih političara. Najviše iznenađenja je izazvao prijem srpskog političara, nekadašnjeg predsjednika i podpredsjednika Zemaljskog sabora dr. Vojislava Šole koji mu je u ime bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata uručio pismeni Memorandum u kome se najprije navode progono stanovništva, naročito Srba i ističu nepravde i teške inkvizicije, zatim se prigovara »neustavnoj upravi«, zahtjeve ponovno uspostavljanje Sabora i naknada štete nevino nastradalih te, što je najvažnije, traži ujedinjenje svih Južnih Slavena na bazi prava na samoopredjeljenje naroda. U Memorandumu je jasno izraženo protivljenje opstrukcionom pripajanju Bosne i Hercegovine Mađarskoj.²⁴ Memorandum je potpisalo 25 uglednih Srba i Hrvata, među kojima su, uz dr. Vojislava Šolu, bili: dr. Danilo Dimović, dr. Jozo Sunarić, dr. Savo Ljubibratić, dr. Luka Čabrajić, dr. Marko Alaupović, dr. fra Julijan Jelenić, Gligorije Jeftanović i Risto Hadžidamjanović. Pročitavši i proučivši Memorandum, Tisza je primio delegaciju od 6 potpisnika — dr. V. Šolu, dr. D. Dimovića, dr. J. Sunarića, dr. Jojkića, dr. J. Jelavića i Ikonića. To nije bio razgovor nego žučan i nervozan monolog uvrijeđenog Tisze u kojemu su odbačeni svi zahtjevi kao neprijateljski prema Monarhiji, posebno prema Mađarskoj i u kojemu je Tisza, povišenim tonom i udarajući pesnicom o sto, prijetio, rekavši, između ostaloga: »Živate li Vi u svijetu fantazije?... Mislite li da smo mi mrtvi i da nas može svako da napada?... Budite sigurni da ćemo prije nego što propadnemo imati snage da zdrobimo one ljude koji su se u domovini stavili na to da postanu igračka u rukama naših neprijatelja... Zar sam ja ovamo došao da slušam gluposti...? »U takovoj situaciji delegacija se samovoljno povukla.²⁵

U razgovorima između Tisze i Sarkotića, koji su vođeni povodom ovoga Memoranduma, Sarkotić je optuživao Srbe, prigovarao Tiszi što im je vjerovao i što ga nije poslušao i mnogo ranije posjetio Bosnu i, kao posljednji pokušaj, predlagao hitno rješavanje Jugoslavenskog pitanja u veliko-hrvatskom smislu, tj. da se Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slavonija organizuju kao posebna Hrvatska kraljevina koja bi se priključila Mađarskoj.²⁶ Tisza je priznao da je u zadnje vrijeme zapostavio brigu o ovim krajevima, da se nije odazvao na poziv generala Sarkotića da posjeti Bosnu i da je bio pogrešno obavještavan o političkoj situaciji u njoj. Rekao je da rješenje vidi u pripajanju Dalmacije i Slavonije Hrvatskoj, a što se Bosne i Hercegovine tiče da bi možda bilo najbolje da joj se omogući izjašnjenje da li je za priključenje Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, ili za priključenje Mađarskoj, pri čemu se lično nada da će Srbi i Muslimani biti za pripajanje Mađarskoj.²⁷

U svojim izvještajima Beču Sarkotić je Tiszinu posjetu Sarajevu ocijenio kao potpuno neuspjelo i »kao žalostan kraj pogrešne politike.«²⁸

Iz Sarajeva je Tisza otputovao vozom 23. septembra u 5 sati popodne. Prema jednom podatku, put ga je vodio preko Slavanskog Broda u Donji Miholjac grofu Majlath-u, a po drugom, u Osijek, gdje je stigao 24. septembra.²⁹ Zabilježeno je da se u Osijeku sastao sa velikim županom I. Adamovićem, zatim sa predsjednikom Gospodarskog društva Schmidtom i gradonačelnikom dr. A. Pinterovićem. Iz jednog sačuvanog Pinterovićevog izvještaja, vidi se da je Tisza računao na plebiscitarno priključenje Bosne i Hercegovine Mađarskoj. Pinterović kaže da je iz razgovora s Tiszom »imao dojam da Mađari kane ma i silom, Bosnu spraviti pod Ugarsku.³⁰ »Poslije Osijeka Tisza je bio u Vukovaru (odsjeo je u dvorcu grofa Eltza), gdje je razgovarao sa jednim bivšim hrvatskim ministrom i jednim zastupnikom«, zatim je bio u Nuštru kod grofa Hinka Khuena-Balassya, a onda je preko Novog Sada otputovao u Budimpeštu.

* * *

O ovome putovanju grofa Tisze je u tadašnjoj štampi bilo mnogo pisanja, nagađanja, a i zamjeranja Tiszi kako »na svoju ruku agitira u anektiranim pokrajinama«, na što je uslijedila njegova izjava kako to putovanje »nije imalo politički značaj i da su svi njegovi razgovori bili privatnog informativnog karaktera.³¹ »Jedna od pretpostavki »Glasa slobode«, radničkog socijaldemokratskog lista u Sarajevu, govori o tome da je Tisza, kao najistaknutiji mađarski političar, predviđen za guvernera svih zemalja koje bi se priključile Mađarskoj.³² U vezi s takvom pretpostavkom nazire se i razlog zbog čega je Sarkotić tražio od Čire Truhelke stručnu radnju o Slavoniji u prošlosti.

Po svemu izgleda da je Tisza krenuo na turneju u Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i Slavoniju i po nalogu cara Karla i po nalogu Mađarske vlade, sa zadatkom da ispita raspoloženje stanovništva i njegovih političkih predstavnika u odnosu na rješavanje državnopravnog položaja ovih slavenskih pokrajina, posebno državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine, u novonastalim teškim prilikama Monarhije, uslovljenim s jedne strane sve slabijim pozicijama na ratnim frontovima, a s druge strane sve većim unutrašnjim revolucionarnim vrenjima. Njemu je, ipak, bilo

najvažnije da ispita stanje u Bosni i Hercegovini i da svojim političkim autoritetom maksimalno utiče da se što prije ostvari priključenje Bosne i Hercegovine Mađarskoj. U ostvarenju toga cilja on je bio spreman i na kompromisne varijante, kakva je, na primjer, naknadno priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, ali opet sve u zavisnosti od Mađarske. Izgleda da su njegove prave težnje, skrivene od Beča, vodile ka stvaranju Velike Mađarske u kojoj bi on lično imao glavnu i odlučujuću ulogu.

Tiszino putovanje je, međutim, bilo nerearno i politički pogrešno isplanirano, zbog čega je i doživjelo potpuni neuspjeh. Krupni i presudni događaji su ga pretekli. Još dok je Tisza bio u Sarajevu stigla je vijest da je Solunski front, pod komandom francuskog generala Franše Deperea (Franchet d'Esperey) probijen između 15. i 17. septembra i da srpska vojska nezadrživo napreduje kroz Makedoniju. Brzo iza toga je Bugarska kapitulirala i s njom je već 29. septembra potpisano primirje. U toku oktobra oslobođene su Makedonija, Srbija i Crna Gora. Srpska vojska je nadirala preko Save i Drine. I na zapadnim frontovima Centralne sile su tada doživjele teške poraze. Italijani su 27. oktobra kod Piave postigli veliku pobjedu nad austougarskom vojskom, a i ostale Antantne snage su prodirale na njemačkoj teritoriji.

U jugoslavenskim pokrajinama Monarhije narodna vijeća su se ubrzano pripremala za nadolazeće odlučujuće dane. U Zagrebu je prvih dana oktobra osnovano Narodno vijeće svih Slovenaca, Hrvata i Srba u Austrougarskoj monarhiji koje je u svoje ruke preuzelo vođenje narodne politike i, između ostaloga, postavilo zahtjev za ujedinjenje jugoslavenskih naroda u jedinstvenu suverenu državu.³³ U tome Narodnom vijeću je Bosna i Hercegovina bila zastupljena sa 18 svojih predstavnika. Na 29. oktobra, odmah nakon što je Sabor Hrvatske proglasio otcjepljenje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od Monarhije i pristupanje novoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, Predsjedništvo zajedničkog Narodnog vijeća je proglasilo stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Ženevskom deklaracijom od 9. XI. 1918. godine, koju su potpisali predstavnici Kraljevine Srbije (Vlade i političkih grupa Narodne skupštine Srbije), predstavnici Narodnog vijeća u Zagrebu i Jugoslavenskog odbora u Londonu, konstatovano je ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u zajedničku državu.³⁴ Velika skupština u Podgorici je 13. XI. donijela odluku da se Crna Gora ujedini sa Srbijom i tako ujedinjena stupi u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca.³⁵ Na dan 1. XI. zapovijedajući general u Bosni i Hercegovini, Sarkotić predao je vlast Narodnom vijeću Bosne i Hercegovine, koje je odmah imenovalo Vladu Bosne i Hercegovine sa Atanasijom Šolom kao predsjednikom.³⁶ Kao dan proklamacije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca smatra se 1. decembar 1918. godine.

Grof Tisza je 11. oktobra 1918. god. u budimpeštanskom Parlamentu izjavio da Austrougarska nagodba iz 1867. god. više nema uslova za održanje. Nekoliko dana iza toga je raskinuta svaka veza Mađarske sa Austrijom, a 31. oktobra je proglašena nastala Mađarska republika. Tisza je toga dana, kao jedan od vinovnika Prvog svjetskog rata, u mađarskom Parlamentu ubijen od strane naprednih elemenata.³⁷ U Beču je 12. XI. proglašena samostalna Republika Austrija. Vojnom kapitulacijom Austrougarske 3. XI. i Njemačke 11. XI. okončan je prvi svjetski rat.

* * *

Ovdje priloženu radnju dr. Ćire Truhelke »O pripadnosti donjoslavonskih županija« general Sarkotić je predao grofu Tiszi kada je ovaj bio u Sarajevu, što se vidi po tome što se ona nalazi u sačuvanom Tiszinom arhivskom materijalu u Budimpešti.³⁸ To znači da je u Sarajevu bilo govora i o Slavoniji, koju je vjerojatno Tisza, kao i Bosnu i Hercegovinu, po »istorijskom pravu« svojatao. U vezi s tim, napominjem da je na pomenutoj sjednici Mađarske vlade 2. X. 1915. godine, kada je donesen plan priključenja Bosne i Hercegovine i Dalmacije Mađarskoj bilo govora i o inkorporiranju čitave Slavonije u teritoriju Mađarske,³⁹ te da je Truhelka u Napomeni svoje radnje naveo da je u Mađarskoj zagovaran i »projekat da se Bosna i Hercegovina sjedini sa Hrvatskom, ali da Hrvatska ustupi Ugarskoj tri donjoslavonska županije.« Teško ćemo saznati kakovu je ulogu ova radnja odigrala. A o njenoj pravoj naučnoj vrijednosti daće ocjenu pozvani historiografi. Ja sam osjećao dužnost da s njom upoznam našu naučnu i kulturnu javnost.

NAPOMENE

- ¹ - Ć. Truhelka, Uspomene jednog pionira. Zagreb 1942. 163.
- ² - Enciklopedija Jugoslavije 8, Zagreb 1971. 381—382; Moji podaci.
- ³ - H. Kapidžić, Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine. Sarajevo 1968, 221; F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919. Zagreb 1920. 94.
- ⁴ - H. Kapidžić, n. d., 203; L. Đaković, Kombinacija mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu XV. br. 16. Sarajevo 1979, 129.
- ⁵ - V. Čubrilović, Istorijski osnovi postanku Jugoslavije (Naučni skup u povodu 50-god. raspada Austrougarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države), Zagreb 1969, 90.
- ⁶ - H. Kapidžić, n. d. 209.
- ⁷ - L. Đaković, Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja Jugoslavenskog pitanja 1914—1918, Tuzla 1981, 60—61.
- ⁸ - H. Kapidžić, n. d. 212—213.
- ⁹ - F. Šišić, n. d. 10.
- ¹⁰ - Isti, n. d. 96—99 i 307—311.
- ¹¹ - V. Čubrilović, n. d. 92.
- ¹² - H. Kapidžić, n. d. 262.
- ¹³ - Isti, n. d. 254.
- ¹⁴ - L. Đaković, n. d., 179.
- ¹⁵ - B. Krizman, O putu grofa Stjepana Tisze po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918, Historijski zbornik XI—XII, Zagreb 1958—1959, 242.
- ¹⁶ - L. Đaković, na istom mjestu.
- ¹⁷ - B. Stulli, Oko jedne turneje grofa Tisze po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918 god., Pregled, god. XI, knj. 1, br. 1, Sarajevo 1959, 40.
- ¹⁸ - Isti, n. d. 41.
- ¹⁹ - B. Krizman, n. d. 237.
- ²⁰ - Isti, n. d. 242.
- ²¹ - L. Đaković, n. d. 179—183.
- ²² - V. Bogičević, Misija grofa Tisze u Bosni 1918 godine, Pregled, god. VIII, knj. I, br. 1—2, Sarajevo 1956, 12; B. Krizman, n. d., 244; B. Stulli, n. d. 42.
- ²³ - B. Krizman, na istom mjestu.
- ²⁴ - F. Šišić, n. d. 161—165; V. Bogičević, n. d. 13.

- ²⁵ - V. Bogičević, na istom mjestu; L. Đaković, n. d. 182.
²⁶ - H. Kapidžić, n. d. 255.
²⁷ - L. Đaković, n. d. 192.
²⁸ - Isti, n. d. 190—191.
²⁹ - Isti, n. d. 190; B. Stulli n. d., 48.
³⁰ - B. Stulli, na istom mjestu.
³¹ - Isti, n. d. 49.
³² - V. Bogičević, n. d. 12.
³³ - V. Čubrilović, n. d. 94; Šišić, n. d. 180, 170—172.
³⁴ - V. Čubrilović, na istom mjestu; F. Šišić, n. d. 236—238.
³⁵ - F. Šišić, n. d. 218.
³⁶ - Isto tamo.
³⁷ - V. Bogičević, n. d. 14.
³⁸ - Proučavajući neke materijale toga arhiva, dr. L. Đaković je vidio i tu Truhelkinu radnju.
³⁹ - L. Đaković, n. d. 73.

Šefik Bešlić

ANLÄSSLICH DER ANKUNFT DES GRAFEN TISZA IN SARAJEVO IM
 JAHRE 1918

(und über die Abhandlung Dr. C. Truhelkas)

Zusammenfassung

Auf Grund der eingehend veröffentlichten Studie des Verfassers Dr. Ciro Truhelka »Über die Zugehörigkeit der unterlawonischen Komitate« die 1918. verfasst wurde, auf die Vorderung des damaligen österreichisch-ungarischen Landesoberhauptes für Bosnien und Herzegovina des Generals Sarkotić, anlässlich des damals erwarteten Besuchs des leitenden ungarischen Politikers Grafen Istvan Tisza in Sarajevo — hat Š. Bešlić diesen begleitenden Beitrag verfasst.

In Folge verschiedener Ursachen ist die Studie Truhelkas bisher unveröffentlicht und unbekannt geblieben (angeblich befindet sich ein Exemplar in Tiszas Archiv in Budapest). Im Jahre 1977. erhielt Bešlić diese Studie von Agate, der Tochter Dr. C. Truhelkas (die inzwischen gestorben ist) zur freien Verfügung. Sich mit einigen Historiografen in Sarajevo beratend übergab Bešlić die Studie Truhelkas dem Osječki zbornik zur Veröffentlichung.

In diesem Beitrag werden auch einige Angaben über das Leben und die Tätigkeit Truhelkas in Sarajevo mitgeteilt.

Der grösste Teil dieses Beitrages bezieht sich auf die Darstellung der Rundreise Tiszas durch Kroatien, Dalmatien, Monte Negro, Bosnien und Herzegovina und Slawonien. Die damaligen politischen Verhältnisse knapp vor dem Ende des ersten Weltkrieges werden kurz dargestellt als man schon den Verfall der Monarchie sowie die Gründung der freien staatlichen Gemeinschaft der Serben, Kroaten und Slowenen ahnen konnte.

In dieser Situation strebten die Ungarn die Gründung eines grossungarischen Staates an, dem bedeutende südslavische Gebiete angehören sollten, nicht nur Slawonien, sondern auch Bosnien und Herzegovina. Man setzt voraus dass das Endziel der Rundreise Tiszas die Vorbereitung des Anschlusses Bosniens und der Herzegovina an das erwünschte Grossungarn war.

Übersetzung: Marija Malbaša, prof.